Sociology of Culture and Art Volume 8. Issue 3. Autumn 2026. P, 51 to 70

Research Paper

The role of social changes in the transformation of residential architecture in the Pahlavi period in Isfahan with regard to the role of women

Shiva Bazmi [1], Hossein Soltanzadeh[2]*, Maryam Ghasemi Dichani[3],

1. PH. D. student of architecture, faculty of architecture and urbanism, central tehran branch, islamic azad university, Tehran, Iran.
2. Professor, Department of architecture, faculty of architecture and urbanism, central tehran branch, islamic azad university, Tehran, Iran.
3. Departemnt of Architecture, faculty of Architecture and Urbanism, Isfahan(khorasgan) branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran.

Received: August 31, 2023
Accepted: March 25, 2025
Available Online: September 23, 2026

Keywords: The transformation of residential architecture, gender changes, the transformation of the house with regard to the role of women, the Pahlavi period.

Abstract

Architectural evolutions are the reflection of various changes. While the Pahlavi period in Iran was the source of extensive changes, political, cultural, social and economic currents were taking shape at this time, which influenced the change of concepts such as gender identity and its reflection in the architecture of cities is visible. This research aims to investigate the influence of factors on gender identification and its reflection in the houses of Isfahan city during the Pahlavi period. In the research of the underlying factors of the transformation of the houses of Isfahan, with regard to the role of gender in the Pahlavi period, it was asked that with an interpretative-historical method, it identified and introduced the currents influencing the concept of gender, and a descriptive-analytical research method was used to show its reflection on the architecture of houses is used. The results show that a series of transformations began in Iran and their gradual acceptance or imposition in people's lifestyle created the context for changes in the concept of gender and home. Among the most important of these factors, we can mention the constitutional revolution, urban renovations, industrialization, change in consumption culture, and matters of arranging interior spaces. The physical manifestation of these changes is in the transformation of traditional houses into multi-family houses with shared courtyards, the introduction of new architecture such as the appearance of the pass-through house, the creation of residential settlements to accommodate the workforce and high-rise buildings and apartments observed as a result of population increase, all of which led to the creation of a new house shape and the transformation of gender areas in it. After examining the historical information of the Pahlavi period and analyzing the findings of the research, it was determined that the new forms of the house correspond to the impact of political, cultural, social and economic changes on gender identity.

Bazmi, Sh., Soltanzadeh, H., Ghasemi Sichani, M. (2026). The role of social changes in the transformation of residential architecture in the Pahlavi period in Isfahan with regard to the role of women. *Sociology of Culture and Art*, 8 (3), 51-70.

Corresponding author: Hossein Soltanzadeh
Address: faculty of architecture and urbanism, central tehran branch, islamic azad university, Tehran, Iran.
Email: hos.soltanzadeh@iauctb.ac.ir

The role of social changes in the transformation of residential architecture in the Pahlavi period in Isfahan with regard to the role of women

Extended Abstract

1- Introduction

This research aims to identify the influence of historical-political, cultural-social and economic factors on the change of the concept of gender and to investigate the reflection of the currents affecting the transformation of the relationship between gender and space in the houses of Isfahan until the end of the Pahlavi period. In this research, the underlying factors of gender identity transformations and how the gender transformation of house architecture during the Pahlavi period in Isfahan city have been questioned. In this regard, the hypotheses of the research are presented in such a way that the relationship between the gender variable and the architectural space is largely influenced by the social and political conditions and the prevailing intellectual currents in the societ and there are vast changes in how the home space is formed with regard to gender and the role of women in the Pahlavi period. In order to answer the research questions, the new housing types built in the first and second Pahlavi periods in Isfahan city will be examined; while identifying the historical-political and cultural-social currents transforming gender identity; The way of reflection of these currents in the shape of the house should also be analyzed.

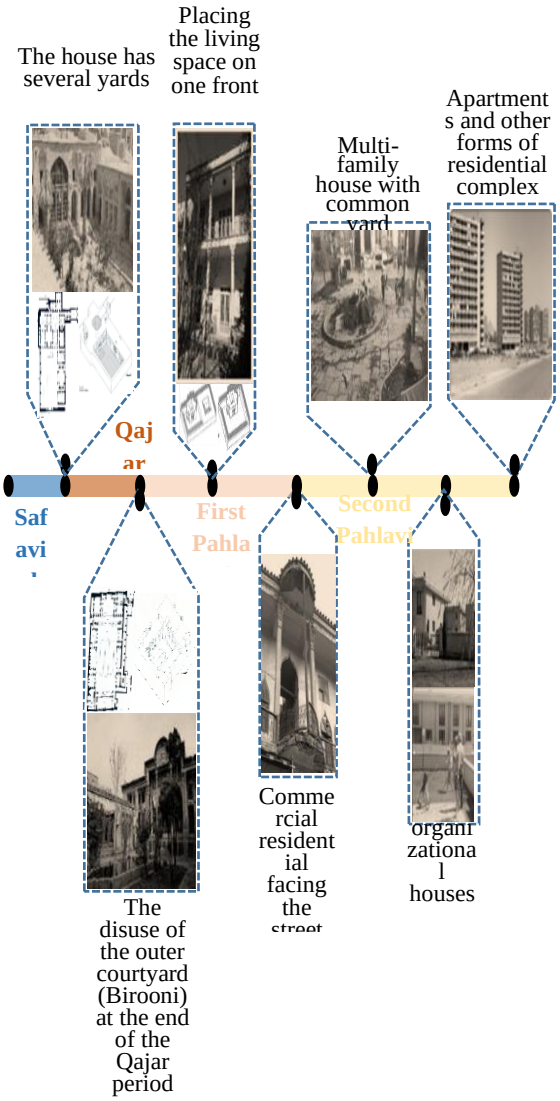
2- Methods

This research was carried out with a qualitative approach with the help of library, documentary and field studies; with the interpretive-historical method, it was used to identify and introduce currents affecting gender changes, and the descriptive-analytical research method was used to show the reflection of changes in the architecture of houses. In the beginning, the historical-political, cultural-social and economic contexts affecting the transformation of gender have been addressed in an interpretive-historical way; Written sources related to the subject of collection and the necessary information have been extracted and analyzed from them. in the second part by introducing new forms of housing; multi-family with a common yard, residential-commercial facing the street, private nuclear family in front of the extended family, institutional houses and social housing (Aryasher), the transformation of the gender arenas of the house during the Pahlavi period in Isfahan city is analyzed in the form of documents and field study.

3- Findings

After examining the historical information of the Pahlavi period and analyzing the findings of the research, it was determined that the new forms of the house correspond to the impact of political, cultural, social and economic changes on gender identity, which are introduced below.

Diagram 1. The evolution of the house from the Safavid period to the end of the second Pahlavi period

4- Discussion & Conclusion

The results show that a series of social, cultural, political and economic changes began in Iran at the end of the Qajar period and mainly the Pahlavi period, and their gradual acceptance or sometimes their imposition in the people's lifestyle led to the emergence of changes in the concept of gender. And he created the house. Among the most important of these factors, we can mention the constitutional revolution, urban renovations, industrialization, change in consumption culture, and matters of arranging interior spaces. The physical manifestation of these changes in the transformation

Bazmi, Sh., Soltanzadeh, H., Ghasemi Sichani, M. (2026). The role of social changes in the transformation of residential architecture in the Pahlavi period in Isfahan with regard to the role of women. *Sociology of Culture and Art*, 8 (3), 51-70.

of traditional houses into multi-family houses with a common yard, the arrival of educated architects and the introduction of new architecture such as the appearance of houses facing the passage, the creation of residential settlements to house the workforce and also High-rise construction and apartment building are observed as a result of the increase in population, all of which led to the creation of a new form of house and the transformation of gender areas in it. Thus, it can be concluded that the transformation of gender roles and the gender acceptability of the space of houses in the city of Isfahan coincided with the emergence of modernism and imitating western lifestyles, which was manifested in Iran during the second Pahlavi period The formation of gender boundaries for various reasons, including: cultural backgrounds; Teaching housekeeping methods, economic factors such as the increase in land prices, political decisions such as; Urban renovations and the reduction of the area of houses spread. However, according to the results and achievements of the present article, it can be stated that the reduction of gender boundaries in the last years of Pahlavi II (1971-1978) in Isfahan city was more intense than in the previous period, which is an example This issue can be clearly seen in apartments.

5- Funding

There is no funding support.

6- Authors' Contributions

The authors declared equal participation in writing the article.

7- Conflict of Interests

This research does not conflict with personal or organizational interests.

فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر
دوره هشتم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۵، ص، ۵۱-۷۰

مقاله پژوهشی

تبیین نقش تحوّلات اجتماعی بر دگرگونی معماری مسکونی دوره پهلوی در اصفهان با توجّه به نقش زنان

شیوا بزمی[۱]، حسین سلطان‌زاده [۲]*، مریم قاسمی سیچانی[۳]،

۱. گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران،ایران.

۲. استاد، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران،ایران.

۳. دانشیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد اصفهان(خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

تاریخ دریافت: ۹ شهریور ۱۴۰۲
تاریخ پذیرش: ۵ فروردین ۱۴۰۴
تاریخ انتشار: ۱ مهر ۱۴۰۵

چکیده

تحوّلات معماری در هر سرزمین بازتاب تغییرات گوناگون در آن به شمار می‌رود. در حالی‌که دوره پهلوی در ایران منشأ تحوّلات گسترده‌ای بوده، جریان‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در این‌زمان در حال شکل‌گیری بود که بر تغییر مفاهیمی مانند هویّت جنسیّتی تاثیرگذار بوده است.هدف این تحقیق تبیین عوامل تاریخی-سیاسی، فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی مؤثر بر تغییر مفهوم جنسیّت و بازتاب آن در خانه‌های شهر اصفهان در دوره پهلوی است. بنابراین پرسش تحقیق این‌گونه مطرح می‌گردد که عوامل زمینه‌ساز تحوّل خانه با توجّه به نقش جنسیّت در دوره‌ی پهلوی در شهر اصفهان کدامند؟ این تحقیق از نوع کیفی است؛ از روش‌تحقیق تفسیری-تاریخی جهت شناسایی و معرفی جریانات تأثیرگذار بر مفهوم جنسیّت و از روش‌تحقیق توصیفی-تحلیلی و به‌صورت میدانی برای نمایش بازتاب جریانات بر معماری خانه‌ها استفاده گردید. نتایج نشان می‌دهد که مجموعه‌ای از تحوّلات از اواخر دوره قاجار و عمدتاً دوره پهلوی در ایران آغاز شد و پذیرش تدریجی یا تحمیل آن‌ها در سبک زندگی مردم، زمینه ظهور تغییرات در مفهوم جنسیّت و به تبع آن در کالبد خانه را به وجود آورد. از مهم‌ترین این عوامل می‌توان به انقلاب مشروطه، نوسازی‌های شهری، صنعتی شدن، تغییر فرهنگ مصرف و امور چیدمان فضاهای داخلی اشاره کرد. نمود فیزیکی این تحوّلات در تغییر خانه‌های سنّتی گسترده و تقسیم به دو خانه مستقل، ایجاد خانه‌های چندخانواری با حیاط مشترک جهت اسکان مهاجران و نیروهای کار، ورود معماران تحصیل‌کرده و معرفی معماری جدید مانند پیش‌آمدگی خانه روبه‌گذر، ایجاد شهرک‌های مسکونی و بلندمرتبه‌سازی و آپارتمان‌سازی در اثر افزایش جمعیّت مشاهده می‌گردد که همگی منجر به ایجاد شکل جدید خانه و نیز تحوّل عرصه‌های جنسیّتی در آن شدند.

واژه‌های کلیدی: دگرگونی معماری مسکونی ، سیر تحوّل خانه، پس‌زمینه تحوّلات جنسیّتی، تحوّل خانه با توجّه به نقش زنان، دوره پهلوی.

استناد: بزمی، شیوا؛ سلطان‌زاده، حسین؛ قاسمی سیچانی، مریم (۱۴۰۵). تبیین نقش تحوّلات اجتماعی بر دگرگونی معماری مسکونی دوره پهلوی در اصفهان با توجّه به نقش. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۸ (۳)، ۵۱-۷۰.

* **نویسنده مسئول:** حسین سلطان‌زاده
نشانی: دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران،ایران
پست الکترونیکی: hos.soltanzadeh@iauctb.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسئله

در دوره‌های مختلف تاریخ ایران، دیدگاه‌ها نسبت به هویّت جنسیّتی زنان و مردان متفاوت بوده است؛ که البته عوامل فرهنگی-اجتماعی، سیاسی و اقتصادی را می‌توان در تحوّلات دیدگاه‌ها نسبت به این موضوع مؤثر دانست. همچنین بر اساس شرایط حاکم بر جوامع، این تفاوت دیدگاه‌ها موجب تغییر و تحوّل عرصه‌های جنسیّتی، گسترش یا محدودیت آن‌ها در فضاهای معماری شده است. امروزه مسئله زنان در برجسته کردن مسئله هویت فردی و اجتماعی و مشارکت سیاسی و اجتماعی آن‌ها و ایفای نقش‌های سیاسی-اجتماعی مدرن و غیرسنتی بیشتر نمایان شده است. تحصیلات عالی و اشتغال زنان از سویی باعث کسب ارزش‌ها و نگرش‌ها و برداشت‌های جدید و از سویی سبب دشواری در هماهنگ کردن نقش‌های سنّتی با نقش‌های جدید شده است (محمّدی و همکاران،۱۴۰۲). از دیگر سوی، انواع فضاهای معماری نیز نمایان‌گر نظام فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی حاکم بر جوامعند. در این راستا، مطالعه‌ی ابعاد مختلف فضاهای مسکونی تحت تأثیر پدیده‌های مختلفی هم‌چون قوانین و نظام‌های سیاسی و نیز ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ساکنان می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. معماری ایران، از دورهٔ قاجار به سبب آشنایی با فرهنگ مغرب زمین، تقابل معماری سنّتی با معماری غرب با تحوّلات زیادی مواجه شد. تقلید از معماری غرب، در دوره‌ی پهلوی با شتاب بیشتری ادامه یافت. با شروع حکومت پهلوی بر ایران، روند گذر از دوران سنّتی به مدرن در بخش‌های مختلف نظیر صنعت، اقتصاد و همچنین معماری در کشور شروع شد. در این دوره تحوّلات بسیاری در عرصه‌های سیاسی، فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی به وقوع پیوست. از شهرهایی که مقارن با دوره صنعتی‌شدن ایران، به‌سبب ویژگی‌هایی همچون برکت زاینده‌رود، امنیّت به‌دلیل واقع شدن در مرکز کشور، مردم سخت‌کوش، بازار مناسب، سنّت بافندگی و ریسندگی، بیشترین نشانه‌های صنعتی‌شدن را داشت و اکثریت کارخانجات نساجی دوره پهلوی در آن استقرار یافت، شهر اصفهان است، که با حدود ۲۲ کارخانه به منچستر ایران شهرت یافت. با توجّه به عدم بررسی تحوّلات جنسیّتی فضاها در گذار از شهرهای سنّتی به مدرن و خلأ موجود در مورد شهر اصفهان، پژوهش به بررسی تحوّلات جنسیّت‌پذیری خانه‌ها می‌پردازد. از طرف دیگر، بررسی سیر تغییرات و مشاهدهٔ تأثیرات اجتماعی بر ساختار خانه‌ها در طول تاریخ می‌تواند راهکاری مؤثر برای بهبود خانه‌ها در اختیار طراحان قرار دهد. بنابراین در این پژوهش عوامل تحوّل جایگاه زنان و تغییر ارزش‌گذاری جنسیّتی خانه‌ها در دوره پهلوی بررسی خواهد شد، که از طریق مقایسه‌ی سیر تحوّل مسکن در این دوره با دوره‌های قبلی صورت می‌پذیرد و به تفاوت بین سازمان‌دهی فضایی خانه در دوره پهلوی و دوره صفوی و قاجار با توجّه به تغییر مفاهیم مرتبط با جنسیّت پرداخته خواهد شد. بنابراین، هدف از این پژوهش شناخت و تبیین عوامل تاریخی-سیاسی، فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی تأثیرگذار بر تغییرات رابطه جنسیّت و فضا در دورهٔ پهلوی نسبت به دوره‌های پیشین است،تا به این سؤالات پاسخ داده شود:چه جریانات فکری، تاریخی-سیاسی و فرهنگی-اجتماعی بر تغییر هویّت جنسیّتی تأثیرگذار بوده‌اند؟ و این عوامل چگونه باعث تحوّل خانه در دوره پهلوی نسبت به دوران تاریخی صفوی و قاجار در شهر اصفهان شده‌اند؟ در همین راستا، فرضیات پژوهش این‌گونه مطرح می‌گردند که رابطه‌ی بین متغیر جنسیّت و فضای معماری تا حد زیادی تحت تأثیر شرایط اجتماعی، سیاسی و جریانات فکری غالب در جامعه است و تحوّلات وسیعی در چگونگی شکل‌گیری فضای خانه با توجّه به جنسیّت و نقش زنان در دوره پهلوی وجود دارد. جهت پاسخ‌گویی به سؤالات پژوهش، به بررسی انواع مسکن ساخته شده در دوره پهلوی در شهر اصفهان پرداخته شد؛ تا ضمن شناسایی جریانات متحوّل‌کننده هویّت جنسیّتی؛ بازتاب آن بر شکل خانه نیز تحلیل شود.

۲- پیشینهٔ پژوهش

۲-۱: پیشینهٔ تجربی

در ارتباط با تاثیر تحوّلات اجتماعی وسبک زندگی در خانه‌ها تا کنون پژوهش‌هایی انجام شده است: ارمغان (۱۳۹۲) در پژوهشی، نقش ساختار خانواده و فرهنگ وابسته به آن را در شکل دادن به خانه‌های اعیانی تهران در دوره قاجار روشن می‌سازد و این نتیجه حاصل شده است که شکل‌گیری و تغییر کالبد انعطاف‌پذیر خانه، بر اساس ساختار خانواده است و نظام اجتماعی ساختار خانه را مبتنی بر جدایی فضاهای زنانه و مردانه شکل می‌داده است. ورمقانی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی، به تاثیر عوامل اجتماع، اقتصاد و فرهنگ بر رابطه جنسیّت و فضا می‌پردازند. این پژوهش نشان می‌دهد؛ تاثیر طبقه اجتماعی بر عرصه‌های خصوصی به صورت تشدید درون‌گرایی و جدایی‌گزینی در طبقات مرفه، شیوه معیشت و منطقه جغرافیایی در تغییر فضای خصوصی و عمومی‌موثر بوده است. در تحقیقات اشاره شده، مؤلفه‌های فرهنگی در ارتباط با جنسیّت صرفاً در خانه‌های دوره قاجار بررسی می‌شود. همچنین پژوهش‌های دیگری به تحریر درآمده که همگی نگاه کلّی و گذرا در تحوّل جنسیّت و فضا از دوره قاجار تا به امروز دارد و در آن‌ها به ذکر نمونه‌ای جهت استناد پرداخته نشده و همچنان تأکید بر دوره قاجار بوده است. برای مثال نادری در

تحقیقی با مرور تاریخی بر کیفیت حضور زنان در فضای عمومی‌وخصوصی دوره‌ی قاجار و آغاز مدرنیته در ایران به برساخت هویّتی زنان و تجربه زنانه از حضور در فضای عمومی‌شهری می‌پردازد که تا حدی با پذیرش ارزش‌های مردانه همچون رقابت و پیشرفت و به حاشیه راندن بدن و کنش زنانه با عنوان اغواگری و فریب همراه بوده است(نادری، ۱۳۹۳). یا تحقیق بهرامی‌برومند که با مقایسه‌ی معماری قاجار و معاصر به تاثیر هویّت جنسیّتی بر فضای شهری می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه تعریف هویّت زنانه به عنوان «دیگری» به اختصاص فضای اندرونی به او می‌انجامد و در مقابل در دوره مدرن با پذیرش فرهنگ مصرفی مدرن و تعریف هویّت زنانه به عنوان مصرف‌کننده، به نمایشی شدن بدن در فضای شهری و نمایشی شدن فضای زنانه(آشپزخانه) منجر می‌شود(بهرامی برومند،۱۳۹۵). در سایر مقالات مرتبط با عصر حاضر نیز ضمن بررسی گونه‌شناسی خانه ایرانی و مفاهیم فرهنگی مرتبط با آن ، به تحلیل‌های کلی بدون اشاره به حوزه جنسیّت پرداخته شده است؛ ابراهیمی(1395) در تحقیق برگرفته از رساله دکتری خود با عنوان بازتاب فرهنگ غرب در تحوّل سبک زندگی و معماری خانه‌های اواخر قاجار شهر همدان، سبک زندگی به‌صورت سه مولفه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی که تغییردهنده شیوه زندگی است، بیان شده و به بررسی بازتاب مفهومی سبک زندگی در فضای سکونت پرداخته است. در برخی مقالات دیگر نیز ضمن بررسی دو متغیر جنسیّت و فضا در دوره معاصر، تحلیل عمیقی درباره نحوهٔ تأثیر مدرنیزاسیون بر مفاهیم جنسیّت و بازتاب آن بر خانه با توجّه به نقش زنان صورت نگرفته است؛ صدوقیان‌زاده در رساله دکتری خود در حوزه معماری و طراحی شهری دوره معاصر به دو متغیر فضا و جنسیّت می‌پردازد. او از طریق مصاحبه نگرش‌ها درباره فضاهای خصوصی، نیمه‌خصوصی و عمومی‌را مورد توجّه قرار داده و نشان می‌دهد که نگرش‌های فضایی «برابرگرایانه» با نگرش‌های جنسیّتی «باز و خنثی» و در مقابل هویّت‌های فضایی «نابرابر و سوگیرانه» با هویّت‌های جنسیّتی «محافظه‌کار پدرسالارانه» پیوند دارند(صدوقیان‌زاده، ۲۰۰۸). یگانه نمونهٔ قابل ذکر مرتبط با موضوع پژوهش، سیر تحوّل تصویری و توصیفی است که کریمی در کتاب"زندگی خانگی و فرهنگ مصرفی در ایران؛انقلاب‌های داخلی در عصر مدرن"ارائه کرده است و از دریچه فرهنگ داخلی و مصرف‌کننده نشان می‌دهد که فرآیند مدرن‌سازی در ایران فراتر از حوزه‌های سیاسی و عمومی پیش رفته، در آستانه ورود به عرصه‌ی مدرنیته، اصولی که به طور سنّتی خانه و کاشانه‌ی ایرانی را تعریف می‌کردند، شروع به محو شدن کردند و هجوم کالاهای جدید خانگی به تدریج منجر به گسترش فیزیکی در محیط خانه شد. این کتاب اهمیّت زندگی خانگی را در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ایران مدرن برجسته می‌کند و تأثیر متقابل بین آرمان‌های محلی، تأثیرات خارجی، نقش‌های جنسیّتی، فرهنگ مصرف‌کننده و آموزش زنان را نشان می‌دهد که با سلیقه، مد و معماری داخلی تلاقی دارند(کریمی،۱۴۰۰). این پژوهش که بیش‌تر از زاویهٔ اجتماعی‌فرهنگی و به‌خصوص فرهنگ مصرفی به مقولهٔ خانه می‌پردازد، فاقد نگاه تخصصی به حوزه جنسیّت و معماری است. در بررسی تحقیق‌های انجام شده در گذشته در خصوص تاثیر حضور زن در شکل و فرم خانه، عموماً در یک نگاه کلی پرداخته شده است. این پژوهش‌ها دوره‌ی مشخصی را مورد ارزیابی قرار داده‌اند؛ اکثراً در مورد فضاهای معماری شهرهای سنّتی بوده‌اند و کمتر به پس‌زمینه، روند تغییرات و سیر تحوّل جنسیّتِ فضا در دورهٔ پهلوی و به طور خاص در شهر اصفهان که موضوع پژوهش پیش روست توجّه شده است.

۲-۲: ملاحظات نظری

فرهنگ بخشی از محیط است که توسط انسان ساخته شده است. هر چیزی را که نتیجه اعمال انسان است، چه نتایج انتزاعی یا واقعی باشد، تا زمانی که فرآیندی باشد برای درگیر شدن در محیط فیزیکی و اجتماعی، می‌توان فرهنگ نامید (آنگات، ۲۰۱۹). مظاهر تجسم فرهنگ در خانه بسیار نمایان است. هر شکل و چیدمان فضا در خانه با جزییات خاصی که ایجاد می‌شود، جلوه‌ای از فرهنگ تأثیرگذاری است که خانه در آن قرار دارد. فرهنگ مورد نظر می‌تواند به شکل، آداب و رسوم، باورها، سازگاری با محیط طبیعی و عادات ساکنان خانه باشد (ویزدیانتی، ۲۰۲۱). به علاوه فرهنگ را می‌توان در جنبه‌ها و دامنه‌های مختلفی از جمله اقتصاد، آموزش، حقوق و سیاست یافت (وایان، ۲۰۱۹). نظام اجتماعی نیز یکی از مؤلفه‌های اثرگذار در هویّت فرهنگی است؛ به‌طوری‌که می‌توان گفت ساختار حاکم بر روابط خانوادگی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی اعضای هر قوم، عاملی مؤثر در شکل‌گیری هویّت قومی افراد است؛ آموزش نیز از مهم‌ترین ابزارهای شکل‌گیری و تقویت هویّت فرهنگی و قومی است(عزیزپوران و مرادی، ۱۴۰۰). در نگاهی دیگر، جنسیّت نیز شکلی از فرهنگ یا انتظارات فرهنگی است که نشان می‌دهد چگونه رفتار و منش یک فرد باید بین زن و مرد تمایز قائل شود، نه از نظر جنبه‌های فیزیولوژیکی. توجّه به این نکته ضروری است که، جنسیّت و ویژگی‌های جنسیّتی متناسب با فرهنگ هر منطقه، ظهور متفاوتی دارد و به همان نسبت در جایگاه شکل‌گیری فضا تأثیرگذار است (جانستون، ۲۰۱۵: ۸۰۸). از زمان ظهور فرهنگ متمایز شهرنشینی در دوران امپراتوری ساسانی فضای مصنوع تفاوت‌های جنسی، مفروضات مجسم در مورد جنسیّت و هویت‌های جنسیّتی نمادین را تقویت کرده است. سلطنت به زنان درباری مثل گوهرشاد در دورهٔ تیموری اجازه می‌داد تا با وقف اندام‌های شهری و عبادت‌گاه‌ها به قدرت برسند. با وجود این، حضور فیزیکی زنان در شهر اغلب محدود بود. با غیبت چشمگیر زنان از فضای عمومی، معماری شهری دورهٔ صفوی

و به دنبال آن معماری دورهٔ قاجار نمایان‌گر این تغییرات شدند. فضای تمایز در خانه‌های ثروتمندان به نشانهٔ فخرفروشی بلندبالاتر ساخته می‌شد و روزنی در این دیوارها رو به خیابان گشوده نمی‌شد (کریمی، ۱۴۰۰: ۲۰). بدیهی است که پیش از ورود معماری مدرن، خانه‌های مسلمانان(خاصه مرفهان) بسیار جنسیّتی بود و حرم، حریمی زنانه محسوب می‌شد. زنان همواره به طور فزاینده‌ای، به ویژه در دوره صفوی و قاجار از فضای عمومی‌بیرون رانده شده و حضور فیزیکی آنان محدود می‌شد(کریمی،۱۴۰۰:۲۸). جامعه قاجار، جامعه‌ای پدرسالار بود که مردان را در رأس امور نشانده و زنان را به فرودستی کشانده بود. فرهنگ پدرسالاری در آن روزگار تلاش می‌کرد که سلطه مردان بر زنان را به‌مثابه امری طبیعی، فراگیر و لذا غیرقابل تغییر نشان دهد. اندیشه پدرسالار به دنبال آن بود که زنان، صرفاً جهان را از نگاه مردان ببینند و به چیزی غیر از آن نیاندیشند(شریفی-ساعی و آزاد ارمکی، ۱۴۰۰). با ورود فرهنگ غرب در اواخر عصر قاجار و بازاندیشی در هنجارهای سنّتی بسیاری از عرصه‌های مردانه به فضاهای جمعی مشترک تغییر یافتند(ورمقانی،۱۳۹۴: ۳۸). فضاهای خصوصی طی بازهٔ زمان بیش از یک قرن تغییرات متعددی را تجربه کردند. با شروع دوران پهلوی تحوّلات وسیعی در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی ایران به وقوع پیوست(طالبی، حجت، و فرضیان، ۱۳۹۳). یکی دوران رضاشاه (۱۳۰۴-۱۳۲۰) فضاهای عمومی به طرز چشم‌گیری دچار تغییر شدند، این امر نه تنها از طریق ایجاد خیابان‌های وسیع، مغازه‌های جدید و ساختمان‌های مدرن صورت گرفت، بلکه احداث فضاهای عمومی به‌عنوان مکان‌هایی اجتماعی برای تعامل و سرگرمی نیز در این امر مؤثر بودند. توسعهٔ زیرساخت‌های حمل‌ونقل و اصلاحات در آموزش ابتدایی و خدمات بهداشتی، در کنار سینماها و فضاهای باز باعث گسترش فضای عمومی شدند. بهبود زندگی خانگی به‌عنوان یکی از عوامل مهم در سالم و پویاترکردن جامعه در اوایل دوران پهلوی مورد توجّه قرار گرفت. در این دوره بیش‌ازپیش مجلات زنان و سایر مطبوعات از اهمیت محل سکونت و ارتباط آن با سلامت خانواده و جامعه به‌عنوان یک کل سخن گفتند. اشتغال زنان در خارج از خانه به تدریج موجب تقویت کارکرد سکونت‌گاهی خانه شد و دگرگونی اساسی و مهمی در نحوه توزیع فعّالیّت‌های شهری و درون خانه صورت گرفت (سلطان‌زاده،۱۳۹۶: ۱۲۱). در نمودار۱ جریانات مهم تاریخی مؤثر بر این تحوّلات معرفی و در ادامه به شرح بیش‌تر آن‌ها پرداخته خواهد شد.

نمودار ۱.اتّفاقات مهم تاریخی زمینه‌ساز تحوّل در فرهنگ مصرفی و شکل خانه

٤-عوامل سیاسی-اقتصادی مؤثر بر تحوّل در خانه با توجّه به نقش زنان

۱-۴انقلاب مشروطه و نقش زنان در دوره قاجار

پس از صدور فرمان مشروطیت در سال ۱۲۸۵شمسی، نهضت‌های گوناگونی در شهرهای بزرگ به وجود آمد(معتمدی، ۱۳۸۶: ۲۱). مسکن نیز در اواخر دوران قاجار، آثار تحوّل و تغییر را به تدریج در خود بروز داد؛ تا در دوره پهلوی، کاملاً بر شاکله ظاهری مسکن سنّتی، تطابق نداشته و تغییراتی از سبک‌های غربی به عاریت گرفته شده بود (کیانی، ۱۳۹۵: ۲۶۶). بعد از انقلاب مشروطه صدها روزنامه منتشر می‌شد و زنان توانسته

بودند در میان آن‌ها جایی برای انتشار نظرات و شنیده شدن صدایشان پیدا کنند. با نقش بسیار پررنگی که زنان طبقات بالا و متوسط جامعه در آن داشتند، قدرت بیشتری به آن‌ها برای چیدمان و مراقبت از منازل داده شد.

۲-٤سیاست نوسازی‌های شهری و معماری توسط حکومت پهلوی

همان‌طور که بسیاری از بناهای عمومی و کاخ قاجاری تخریب شدند تا بتوانند معماری جدید پهلوی را جایگزین کنند، بسیاری از خانه‌های سنّتی حیاط‌مرکزی ایران نیز ویران شدند تا ایجاد زیرساخت‌های یک شهر مدرن را امکان‌پذیر سازند (کریمیف ۲۰۰۹). وزارت کشور بنیان‌های قانونی برای این تغییرات را با وضع قانون عریض‌سازی خیابان در ۲۲ آبان ۱۳۱۲ پایه‌گذاری کرد. در نتیجه، در دوران حکومت رضاشاه(۱۳۲۰-۱۳۰۴) اصول و ضابطه‌های مربوط به فضاهای عمومی شهری به شکل محسوسی تغییر کرد؛ نه تنها ساخت خیابان‌های عریض، مغازه‌های جدید و ساختمان‌های اداری مدرن، بلکه ایجاد مکان‌های جدیدی مانند سینماها و پارک‌ها در دستور کار قرار گرفته بود؛ فضاهایی که دارای کارکرد تفریحی و برقراری کنش متقابل اجتماعی بودند. تولید فضاهای عمومی جدید موجب شد که قید و بندهای قدیمی حاکم بر سرشت جنسیّتی فضای عمومی و خصوصی سست‌تر شود(کریمی، ۱۴۰۰: ۳۲).

۳-٤دگرگونی قوانین ازدواج و نوع پوشش و انحلال مرزهای فیزیکی اندرونی و بیرونی در خانه

از دهۀ۱۳۱۰ش، تحوّلات شهری با قانون کشف حجاب برای زنان همراه بود، که امکان انواع آزادانه‌تری از تعاملات شهری را به وجود می‌آورد. رژیم پهلوی، اولین بار از طریق قانون ازدواج در سال ۱۳۰۹، مشارکت خود را در مسئلۀ زنان آغاز و ازدواج تک‌همسری را تشویق کرد. دهه ۱۳۲۰ و به‌ویژه پس از جنگ جهانی دوم، مطبوعات عمومی به توصیف خانه و زن خانه‌دار مدرن ایرانی در مقایسه با نمونه‌های مشابه غیرایرانی آن پرداختند. این برون‌گرایی، نخست در اندیشه‌ها شکل گرفت(کیانی، ۱۳۹۳). چادر سیاه را از سر زنان برداشت، آهن و شیشه جایگزین دیوارهای گلی و باربر خانه‌های قاجاری شد و سپس به شهرسازی نفوذ کرد و حصار ناصری به‌مثابۀ نماد درون‌گرایی در شهرسازی کهن فروریخت. گفته شد که کشف حجاب به تربیت زنانی به اصطلاح آزاد و غیرسنّتی انجامید، زن خانه‌داری که گویا اکنون روشن شده و باید در یک خانه مدرن زندگی کند. شباهت‌های زیادی میان آن‌گونه که زن ایرانی جدید و خانه ایرانی جدید در رسانه‌ها به تصویر کشیده می‌شدند، وجود داشت. هر دو ملزم به پیروی از عقل‌گرایی بودند و گاهی در مقایسه با همتایان غربی خود ارزیابی و قضاوت می‌شدند. چنین درون‌مایه‌هایی در تصاویری از مجلات و تبلیغات مانند مجله ناهید در سال ۱۳۰۷ نمایان است(نمودار۲).

نمودار ۲. تبلیغات نمادهای تحوّل مفاهیم جنسیّتی و نوع پوشش در دوره پهلوی اوّل در رسانه‌ها

٤-۴اصلاحات ارضی،مهاجرت از روستا به شهر و معضل مسکن با ظهور طبقه ضعیف و متوسط

اصلاحات ارضی در واقع بخشی از اصلاحات اقتصادی و اجتماعی انقلاب سفید بود که در سال۱۳۴۰ شمسی در پهلوی دوم انجام شد و آن‌چه از این اصلاحات نصیب دهقانان روستایی شد، زمین‌هایی کوچک و محروم از آب بود. بحران مسکن بعد از انقلاب سفید تشدید هم شد. اصلاحات تحت لوای انقلاب سفید، به کاهش تولیدات کشاورزی منجر شد؛ اتّفاقی که به افزایش مهاجرت اجباری روستاییان به شهرها دامن زد. بسیاری از مهاجران از پس هزینه‌های خرید ملک یا پرداخت اجاره در شهرهای بزرگ بر نمی‌آمدند. در فاصلهٔ سال های ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۱ بازار گرم ساخت‌وساز، قیمت زمین را به شدّت بالا برد (کریمی، ۲۰۰۹). در این شرایط، خانه صرفاً پناهگاهی موقت محسوب می‌شد. بنابراین به تدریج این موضوع بزرگ‌ترین ضربه را به مفهوم خانه وارد کرد و پس از آن بود که خانه به کمیت و عملکردها تقلیل پیدا کرد (بهشتی، ۱۳۹۵). به‌علاوه، از همان زمان و به دلایل متعددی از جمله اصلاحات آموزشی، یک طبقهٔ اجتماعی متوسط و همگن به وجود آمد که اکثر آن‌ها در مؤسسات دولتی به کار گرفته شدند (کریمی، ۲۰۰۹). در نتیجه، نهادهای تمدّنی جدید، نظیر شرکت‌های راه‌آهن، نفت، شیلات و... برای جذب نیروی کار لازم، ساخت خانه‌های سازمانی ارزان‌قیمت را که به‌طور رایگان در اختیار کارکنان قرار می‌گرفت، آغاز کردند (بسکی، ۱۳۷۵). ساخت خانه برای اقشار متوسط و طبقهٔ کارگر، در دههٔ ۳۰ و ۴۰ شمسی، با تقلید ظاهری از خانه‌های طبقهٔ اشرافی و متوسط و نیز با نگاهی به ویژگی‌های خانه‌های سنّتی حیاط‌مرکزی، ملغمه‌ای از سبک‌های مدرن و سنّتی را به وجود آورد.

٥-٤صنعتی شدن شهرهای بزرگ و تأثیر بر شکل و مساحت خانه

تاسیس کارخانه‌های صنعتی در عصر پهلوی اوّل، تاثیر بسزایی در تغییر چهره شهرها گذاشت. در این دوره، تاسیس سلسله‌وار کارخانه‌های بزرگ صنعتی در بافت سنّتی شهرها و پیش از آن‌که شهرهای ایران زمینه توسعه صنعتی اروپا را داشته باشد، معماری خاصی را ایجاد نمود که شروع معماری صنعتی ایران شناخته می‌شود. کارگران این کارخانه‌ها همواره به دلیل سکونت در خانه‌های اجاره‌ای متعلق به کارفرمایان، مدیون بودند و امکان داشت با کوچک‌ترین نافرمانی، کار خود را از دست بدهند. به همین دلیل با توسعه‌ی شهرهای صنعتی، حومه‌ها رونق بسیاری گرفت، مورد توجّه قشرهای کم‌درآمد قرار گرفت و باعث به‌وجود آمدن مسکن مشترک برای زندگی چندخانوار نیز شد. مدرن شدن قوانین سیاسی و شهری البته تنها عامل دگرگونی خانه در جامعه جدید شناخته نشده و موارد بسیاری از عوامل فرهنگی‌اجتماعی نیز وجود دارد که باعث تحوّل جنسیّت فضا در خانه‌های معاصر شدند. لذا بررسی عوامل تاریخی–سیاسی، تمام حقیقت را نشان نمی‌دهد و برای شناخت مسئله باید، نگاهی به جریانات فرهنگی درون جامعه ایران نیز انداخت.

٥-عوامل فرهنگی-اجتماعی مؤثر بر تحوّل درخانه با توجّه به نقش زنان

١-٥آموزش شیوه‌های نوین خانه‌داری

بحث آموزش زنان در نیمهٔ دوم قرن نوزدهم میلادی توسعه پیدا کرد و از دههٔ اول قرن بیستم بود که زنان حق تحصیل دختران را گرفتند؛ جوامع دینی غربی، با تأسیس مدارس، فعالیت خود را گسترش دادند و اگرچه در ظاهر تلاشی برای تغییر دین و آیین مردم نداشتند، تأثیر زیادی بر تغییر سبک زندگی خانوادگی در ایران داشتند. از نظر مبلغّان دینی، داشتن هنر خانه‌داری برای دختران تحصیل‌کرده یک ارزش محسوب می‌شد. زنان میسیونر، فراتر از آموزش نحوه تمیزکاری، زنان ایرانی را ترغیب می‌کردند تا از طریق چیدمان و برگزاری مهمانی‌های باسلیقه ابراز وجود کنند. افراد در ارتباط با میسیونرها، نحوه لباس پوشیدن و رفتار کردن آن‌ها را برگزیده بودند. تصویر۱ زن خانه‌دار ایرانی که مشغول کتاب خواندن است را نشان می‌دهد. این زوج جوان از صندلی که در آن‌زمان در بسیاری از خانه‌های سنّتی ایرانی ناشناخته بود استفاده می‌کند. دست آخر این‌که شوهرها مشغول بازی با بچّه‌ها برای سرگرم نگه‌داشتن آن‌ها هستند، کاری که به طور سنّتی به زنان واگذار شده بود. اگرچه عکس‌هایی که افراد در آن ژست گرفته‌اند، لزوماً وضعیت زندگی واقعی را بازتاب نمی‌دهند، امّا دست کم این را نشان می‌دهند که چگونه بعضی از خانواده‌های ایرانی مرتبط با میسیونرها از سبک زندگی ایشان تقلید می‌کردند. بر این اساس رشتهٔ هنرهای خانه‌داری اوّلین بار در سال ۱۲۳۰ش، در یک مدرسهٔ دینی دخترانهٔ آمریکایی، در ارومیه تدریس شد و بعدها به موضوعاتی همچون طراحی، ترکیب و تجهیز مناسب یک خانه گسترش پیدا کرد. البته این نوع نظام‌های آموزشی، بعد از سال ۱۳۰۴ و در زمان به قدرت رسیدن رضاشاه بود که عمومیت و رونق پیدا کردند. برنامه نقطه چهار آمریکایی، برنامه درسی اقتصاد خانه را برای دختران دبیرستانی در تعدادی از شهرها، تنظیم کرده بود(کریمی، ۱۴۰۰: ۱۰۷). پس از آن نیز با برنامه اصل چهارم در دهه۱۳۴۰، چیدمان خانه‌ها دچار تغییر تدریجی می‌گشت؛ قرار بر این بود که مدل اوّلیه برای خانه‌های آیندهٔ ایرانی باشد.

تصویر۱. آموزش و تقلید شیوه‌های نوین خانه‌داری زنان ایرانی از همتایان اروپایی خود(کریمی،۱۴۰۰: ۱۰۸)

۲-۵تغییر در تزیینات داخلی خانه‌ها

ورود اندیشه‌ها و اسباب و اثاثیه غربی، کالاهای لوکس اروپایی، پارچه‌ها، مبلمان، ظروف چینی و ظرف نقره‌ای در دورهٔ طولانی سلطنت ناصرالدین شاه(۱۲۷۵—۱۲۲۷) شتاب گرفت. در سال‌های دهه۱۲۱۰ و ۱۲۲۰ بسیاری از صاحبان‌نفوذ، از جمله زنان حرم‌سرا، توانستند نشستن بر صندلی‌های دسته‌دار اروپایی را تجربه کنند. درست در همان زمانی که شکاف میان اندرون و بیرون در حال کوچک شدن بود، روز به روز بر هویّت فضای جنسیّتی، بیشتر تأکید می‌شد. این کار به طرق مختلفی صورت می‌گرفت که یکی از آن‌ها ایجاد رغبت نسبت به طراحی داخلی و دکوراسیون منازل بود. گاهی فضاها بر مبنای نقش‌های زنانه–مردانه و فعالیت‌های مختلف از هم جدا می‌شدند، که بر مبنای ملاحظات کوتاه مدت استوار بودند. کارکرد اتاق‌ها در زمان‌های مختلف و طی شبانه‌روز متفاوت بود. در بعضی از موقعیت‌ها امکانِ داشتن حریم خصوصی در خانه ممکن می‌شد و بعضی از زمان‌ها، بعضی از فضاهای خانه برای سپری‌کردن اوقات شخصی و خصوصی اختصاص پیدا می‌کرد. بازنمایی دیگری نیز با نمایش تصاویر زنان بدون حجاب در اتاق پذیرایی خانه‌ها رواج پیدا کرد(کریمی،۱۴۰۰: ۸۹).

۳-۵تغییر خانوادهٔ گسترده به خانوادهٔ هسته‌ای و تأثیر بر شکل و وسعت خانه

در دوره قاجار همان‌گونه که روابط خویشاوندی در مواردی بسیار استوار و در زمینه امور اجتماعی تعیین کننده بود، چگونگی شکل‌گیری محله‌های مسکونی غالبا بر اساس روابط قومی خویشاوندی و هم‌چنین در مواردی بر پایه روابط حرفه‌ای و اقتصادی استوار بود. به‌همین سبب در برخی مواقع ملاحظه می‌شود چند خانه که به پدر و پسر یا پسران او تعلق داشت در کنار هم ساخته می‌شد و هر کدام با یک در ورودی با دیگری ارتباط داشت که گاه خانه‌های دو یا چند برادر یا چند خویشاوند درجه دوم در کنار هم طراحی همین ترتیب و ساخته می‌شد(سلطان‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۲۰–۱۲۲). هرچند در دوره پهلوی در میانهٔ سال‌های دههٔ۱۳۲۰، بسیاری از خانواده‌های طبقهٔ متوسط و بالا، خانه‌های سنّتی با خانوادهٔ گسترده را به نفع خانوادهٔ کوچک‌تر ترک کردند. زندگی خانوادگی گسترده در جوامع سنّتی، تحت‌تأثیر ایجابات زندگی صنعتی شهری و ظهور طبقات جدید اجتماعی دستخوش تغییر شد. در این دوران خانواده‌ای پدید آمد، مرکب از پدر، مادر و تعدادی فرزند که اصطلاحاً خانوادهٔ هسته‌ای نامیده می‌شد و از سبک زندگی و الگوی مسکن متفاوت از خانوادهٔ گسترده برخوردار گشت. همان‌گونه که خانوادهٔ هسته‌ای کوچک‌تر، محدودتر و ساده‌تر از خانوادهٔ گسترده بود، «خانهٔ مدرن» کوچک‌تر، ساده‌تر و بدون رنگ و لعاب‌تر بود(فاضلی، ۱۳۸۶).

٤-۵مجلات زنان و نشریات معماری تأثیرگذار بر سبک معماری معاصر

در دوره‌ی پهلوی، مجلات با دو رویکرد متفاوت به موضوع خانه پرداختند: یکی از بعد تزیینات و دکوراسیون داخلی بر پایهٔ نمایش زنان و خانه‌های مدرن اروپایی، و از بعد فنون ساختمان‌سازی در ارتباط با عملکرد دولت و فناوری نوین ساخت. از سال ۱۲۹۹ تا ۱۳۱۴ ش، مجلهٔ زنان عالم نسوان بر عقاید آمریکایی پروتستانی با نمایش دین در قالب اخلاق، تقوا و کردار نیک و بر باورهای دینی به اسم تمدن و پیشرفت تبلیغ می‌کرد. در عین حال، در میان صفحات نشریهٔ عالم زنان، که توسط سفارت بریتانیا در طول جنگ جهانی دوم منتشر شد، زرق‌وبرق زندگی غربی، همراه با نکاتی دربارهٔ مد و زیبایی برای ارتقای سلیقهٔ زنان در طراحی داخلی و دکوراسیون خانه به نمایش گذاشته شد. به تصویر کشیدن

زنان ایرانی در تبلیغات رسانه‌ای تا حوالی سال ۱۳۲۸ مجاز نبود در نتیجه تصاویر زنان فرنگی جایگزین تصاویر زنان ایرانی می‌شدند در چنین بستری نمایش تصاویر زنان اروپایی دیگر منحصر به تزئینات کاخ‌های سلطنتی خاندان قاجار نبود و اندک اندک به فضای عمومی راه پیدا کرد در زمان خود استفاده از این تصاویر به قدری عمومیت پیدا کرد و فراگیر شد که این تصاویر ارزش خود به عنوان یک شیء نامتعارف را از دست دادند(کریمی،۱۴۰۰: ۱۲۴-۱۳۰).

۵-۵ورود معماران تحصیل‌کرده از خارج به داخل کشور و معرفی اشکال جدید مسکن

در این دوران با وجود معمارانی که در ساحت معماری مدرن پرورش یافته بودند، ایجاد موج جدید از خانه‌های هم‌سبک در شهر مشاهده می‌شود. این بناها، برون‌گرا و دارای فضاسازی مدرن هستند و از احجام و اشکال خالص بهره می‌گیرند. این گروه از معماران، با تمرکز گسترده بر ایده‌های مدرنیستی خانه‌هایی طراحی کردند که آن‌ها را در سه دسته‌بندی می‌توان آورد: اول ویلاهای تک‌خانواری و دوبلکسی که اغلب در وسط یک باغ واقع شده‌اند، دوم خانه‌های دوطبقهٔ تک‌خانواری که نمای آن رو به خیابان است و سرانجام، خانه‌های آپارتمانی کوچک‌مقیاس که بالای واحدهای تجاری رو به خیابان اصلی ساخته شدند(غروی ۱۳۸۸). قانون ازدواج مصوب سال ۱۳۱۰ گرچه به صورت قانونی و مشخص دستور به تک‌همسری نمی‌داد امّا آن را تشویق می‌کرد. بنابراین جای شگفتی نیست که معماران طی دهه‌های ۱۳۱۰ و۱۳۲۰ به طراحی خانه‌های مدرن برای خانواده‌های مرفه هسته‌ای ایرانی می‌پرداختند. با جمع و جور شدن اندازه خانواده، تمامی فضای خانه می‌توانست در خدمت رفاه اعضای آن قرار بگیرد. محسن فروغی با تنظیم الگوی پلان‌های ساختمانی جدید غربی، کسی است که سنّت تقسیم فضایی مبتنی بر جنسیّت یعنی اندرونی و بیرونی را با تقسیم بخش‌های مختلف خانه بر اساس کارکرد اتاق‌ها جایگزین کرد.

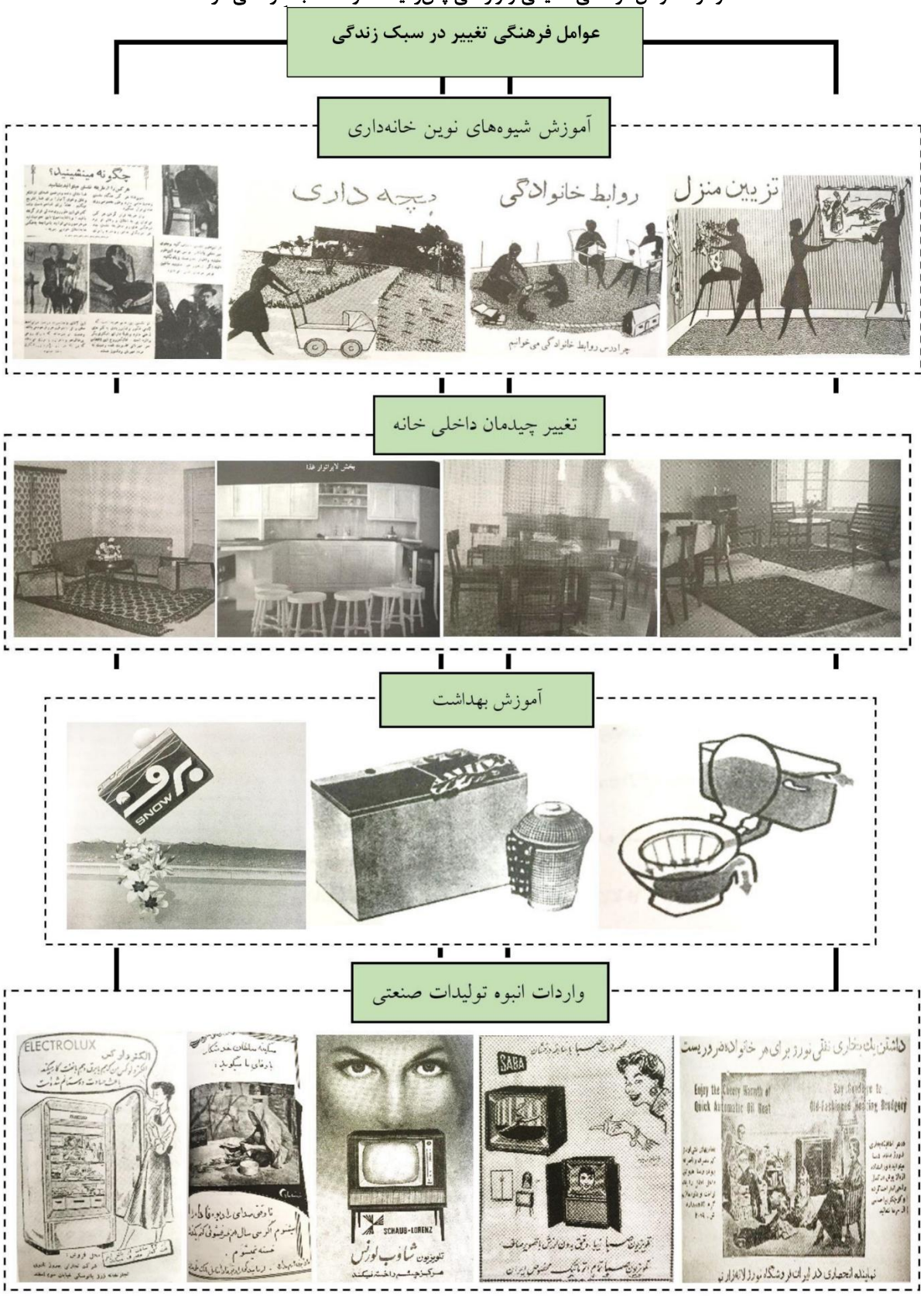
٦-۵تغییر مفهوم پاکیزگی و تعریف جدید بهداشت، تغییر جانمایی و عملکرد فضاها در خانه

توجه مبلغّان به خانه و زندگی ایرانیان، بخشی از مأموریت متمدّن کردن بود،که تلاش می‌شد نظریه‌پردازی‌های مدرن دربارهٔ بهداشت و مدیریت خانه، جایگزین عادت‌ها و روش‌های سنّتی شود. مبلغّان دینی با مردم عادی در ارتباط بودند و عادت‌های فرهنگی، سلیقه و روش زندگی خانوادگی آن‌ها را می‌شناختند. قشر ضعیف از مشارکت مبلغّان در حل مشکلات بهداشتی تقدیر می‌کردند و طبقات اجتماعی بالا و طبقهٔ متوسط نوظهور نیز به سبک زندگی مبلّغان و دانشی که در مراکز آموزشی ارائه می‌شد، جذب می‌شدند و در نوع پوشش و سبک زندگی شبیه به ایشان رفتار می‌کردند(کریمی،۱۴۰۰: ۲۳۰). از طرفی در دهه‌های بعد آموزش و حرفه‌آموزی در برنامهٔ اصل چهارم با تدوین یک واحد درسی برای اقتصاد خانگی آغاز شد و در خانه‌هایی اجرا می‌شد که به همین منظور ساخته شده بودند تا دختران جوان بتوانند مهارت‌های خانه‌داری، میزان کیفیت غذا و شیوه‌های آشپزی خود را بهبود ببخشند، به فکر سلامت و نظافت خانواده باشند(کریمی، ۱۴۰۰: ۲۳۱).کاربرد نفت و گاز برای گرم کردن خانه و آشپزی هم موجب شد آشپزی به فعالیتی تمیز و سریع و در نتیجه آشپزخانه به فضایی نسبتاً تمیز تبدیل شود و زمینه‌های تغییر محل آن فراهم شد(سلطان‌زاده،۱۳۹۱: ۱۲۱).

۷-۵واردات انبوه تولیدات صنعتی خانگی و ایجاد تغییرات در سازمان‌دهی فضای خانه

بعد از جنگ جهانی دوم، اروپا با مشکلات اقتصادی روبه‌رو شد و به‌دنبال بازار مصرف‌کننده برای ارائه‌ی محصولات صنعتی خود بود. «رقابت آشپزخانه» در سال ۱۹۵۹میان شوروی و آمریکا نشان داد که خصومت جنگ سرد در سطوح مختلف و گسترده‌ای به کار گرفته می‌شد و صرفاً بمب و سلاح نظامی مورد توجّه نبود، بلکه اتومبیل، ماشین‌های لباس‌شویی و توستر غذا هم جایی در این نزاع اشغال کرده بودند (کریمی، ۲۰۰۹). آمریکا بیش ازهر حوزه دیگری در مسائل مربوط به زنان، خانه و خانواده در امور ایران مداخله می‌کرد. هدف، ارتقای وضعیت خانه برای زنان ایرانی بود. راهنمایی زنان جوان ایرانی به سبکی از زندگی که نیاز کمتری به کارکردن دارد و پرورش ذائقه و سلیقه آن‌ها در چیدمان منازل‌شان، کارهایی بود که آمریکایی‌ها برای ارتقای وضعیت زنان و شرایط اقتصادی کشور انجام می‌دادند. البته این اقدامات به طرز گریزناپذیر و غیرمستقیم میزان تقاضا برای کالاهای غربی را افزایش می‌دادند. ورود مبلمان و لوازم خانگی صنعتی به خانه‌های سنّتی باعث شد که این اشیا جای بعضی فضاها را در انتظام فضایی خانه بگیرند (آقالطیفی و حجت، ۱۳۹۷). نمودار ۳ به اختصار تغییرات فرهنگی منجر به تحوّل خانه با توجِه به نقش زنان را نمایش می‌دهد.

نمودار۳. عوامل فرهنگی تعلیمی و وارداتی پس‌زمینه تحوّلات سبک زندگی در خانه

آن‌چه به عنوان عوامل مؤثر بر تحوّلات جنسیّت و معماری مسکن مطرح شد، توسط پژوهشگران مختلف بررسی و با رویکردهای متفاوتی ارزیابی شده است. از میان مجموعه عواملی که تأثیرگذار بوده‌اند، برخی متأثر از عوامل سیاسی و اقتصادی و برخی نیز به‌سبب تغییر تدریجی و یا تحوّلاتی در درون فرهنگ جامعه ایجاد شده است. عوامل مؤثر بر تحول عرصه‌های جنسیّتی خانه‌ها در گروه عوامل فرهنگی–اجتماعی، سیاسی–تاریخی و اقتصادی به اختصار در جدول۱ دسته‌بندی شده‌اند.

جدول۱. عوامل تأثیرگذار بر تحوّلات معماری خانه با توجّه به نقش زنان

		جریان‌های تأثیرگذار	نمود تاثیر تغییرات بر اساس نقش زنان
عوامل تأثیرگذار بر تحوّلات شکل خانه با توجّه به نقش زنان	فرهنگی - اجتماعی	آموزش شیوه‌های نوین خانه‌داری به زنان توسط مبلغّان خارجی	تعریف خانه‌داری به‌عنوان یک ارزش فرهنگی، افزایش حضور زنان در فضاهای اجتماعی، تغییر در سبک زندگی خانوادگی
		تغییر مفهوم پاکیزگی و تعریفی جدید از بهداشت	تأکید بر تأمین آب لوله‌کشی و سیستم‌های فاضلاب برای خانه‌ها به جای روش‌های قدیمی، جایگزینی عادات بهداشتی جدید به جای مفاهیم سنّتی که باعث تغییر سبک زندگی زنان و مردان می‌شد.
		تغییر خانواده‌ی گسترده به خانواده‌ی هسته‌ای	تمایل بیشتر افراد به سکونت در خانه‌های تک‌خانواری به جای زندگی در خانه پدری یا خانوادهٔ گسترده؛ در نتیجه تغییر عرصه-بندی خانه
		ورود و بازگشت معماران تحصیلکرده از خارج از کشور	معرفی نمونه‌های جدید خانه مثل: تراس‌های رو به گذر، خانه‌های ویلایی، آپارتمانی که منجر به تغییر و کاهش حریم‌های فضایی شد.
		مجلات زنان و نشریات معماری و تغییر در مفاهیم زیباشناسی و دکوراسیون داخلی	تغییر در سلایق، تمایل به تغییر در فرم و نحوه استفاده از مبلمان خانه‌ها سبب تغییر سبک زندگی و فضای زیست در خانه شد.
		تغییر در تزیینات داخلی خانه‌ها	پیدایش مفاهیم جدیدی از زیبایی و بروز تغییرات در امور ظاهری زنان و معماری خانه‌ها
		تغییر در مبلمان منزل و گسترش فرهنگ مصرفی	جایگزینی مبلمان و لوازم صنعتی فضاها به جای چیدمان قدیمی در خانه که فرم و عملکرد فضای زیست را تغییر داد.
	سیاسی -تاریخی	حمایت دولت از مسکن طبقهٔ متوسط، ضعیف و کارگر	ساخت و سازهای مسکن اجتماعی دولتی با الگو جدید معماری خانه
		انقلاب سفید: اصلاحات قانون رضاشاهی در زمینه ازدواج و...	تغییرات اصلاحی در بعضی قوانین و بروز زمینه ازادی‌های اجتماعی بیش‌تر زنان و مردان و نتیجتاً تغییر سبک زندگی و حضور در فضا
		دگرگونی قوانین و نوع پوشش و تغییر معانی مرزهای اندرونی و بیرونی	تغییر شرایط حضور در فضاهای عمومی با عملکردهای متفاوت اجتماعی و نتیجتاً تغییر سبک زندگی و تحول عرصه‌های خصوصی و عمومی
		تصمیمات و سیاست نوسازی‌های شهری تعریض معابر و ایجاد زیرساخت برای شهر مدرن	تخریب ده‌ها هزار خانه در بافت سنتی شهرهای بزرگ-تغییر در تعریف حیاط از عنصر سازمان‌دهنده در مرکز خانه به فضای سبز خارج آن، ظهور بازشو و پنجره‌ها از فضای خصوصی خانه به معابر عمومی
		حل معضل کمبود مسکن با تولید انبوه مجتمع‌ها و شهرک‌های مسکونی	ظهور سبک جدید از خانه‌سازی به شکل آپارتمان‌های کوتاه مرتبه و بلند مرتبه و تغییر تدریجی عرصه‌بندی حریم خانه
	اقتصادی	استقبال از واردات کالاهای خانگی و تولیدات انبوه صنعتی از کشورهای خارجی	ایجاد تحوّلاتی در خانه: حذف تدریجی برخی فضاها، تحوّل فضای عملکردی زنان در آشپزخانه در مقایسه با مطبخ
		ورود متخصصان خارجی در شهرهای نفتی و صنعتی	ایجاد محلات جدید مسکونی و ظهور معماری طبقاتی و آپارتمانی و در نتیجه کاهش حریم‌های فضایی در داخل و خارج از خانه
		صنعتی شدن شهرهای بزرگ: شهر اصفهان	هجوم نیروی کار به شهر، افزایش نیاز به مسکن و اسکان در خانه‌های چندخانواری؛ اشتراک عرصه فعالیت خانواده وکاهش محرمیّت خانه
		اصلاحات ارضی و مهاجرت گسترده به شهرها و افزایش جمعیت: افزایش قیمت زمین	پدیده حاشیه‌نشینی، افزایش تقاضای مسکن و انبوه‌سازی مسکن‌های ارزان قیمت

۳- روش پژوهش

این پژوهش از نوع کیفی است که با تکیه بر اسناد، مدارک و اطلاعات کتابخانه‌ای انجام شده است. در تحقیق از روش تحقیق تاریخی-تفسیری، توصیفی-تحلیلی و همچنین میدانی به صورت آمیخته استفاده شده است. در ابتدا، به شیوهٔ تفسیری-تاریخی به زمینه‌های تاریخی-سیاسی، فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی تأثیرگذار بر تحوّل جنسیّت پرداخته شده؛ منابع مکتوبتاریخی، سیاسی و فرهنگی مرتبط با موضوع جمع‌آوری و اطلاعات لازم از آن‌ها استخراج و مورد بررسی قرارگرفته است. در بخش دوم از طریق روش توصیفی-تحلیلی و با معرفی اشکال جدید مسکن؛ خانه‌های چندخانواری با حیاط مشترک، مسکونی-تجاری رو به‌گذر، خانواده هسته‌ای‌خصوصی در مقابل خانواده گسترده، منازل سازمانی و مسکن اجتماعی (آریاشهر)، تحوّل عرصه‌های جنسیّتی خانه دوره پهلوی در مقایسه با دوران صفوی و قاجار در شهر اصفهان به صورت اسنادی و مطالعه میدانی مورد تحلیل قرار گرفت. سعی شد تا با مطالعه‌ی تأثیر جریان‌های فکری، سیاسی و اجتماعی حاکم بر مفهوم هویّت جنسیّتی، چگونگی بازتاب آن‌ها بر معماری و سیر تحوّل جنسیّت‌پذیریِ‌فضا در دوره پهلوی نسبت به قبل از آن مورد بررسی قرار گیرد. از این‌رو با بازشناسی انواع مسکن در دوره‌ی پهلوی و مقایسه‌ی آن با الگوی پیشین خانه از جمله خانه‌های گسترده‌ی باقی‌مانده از دوره صفوی و قاجار، که نماینده فضای زیست خانواده گسترده در جامعه پیش از مدرن بوده‌اند، بازتاب تغییرات دوره پهلوی روشن شد. بر همین اساس علّت مقایسه تطبیقی بین خانه در دوره پهلوی با الگوی خانه در دوره صفوی و قاجار مشخص می‌گردد.

٤- تحلیل یافته‌ها

۱-۶نوسازی محله‌های مرکز شهر اصفهان

تأثیر غالب احداث و توسعه خیابان‌ها در دوره پهلوی اوّل بر معماری مسکونی شهر اصفهان، کاهش مساحت واحدهای مسکونی و متعاقب آن تغییر در سازمان فضایی خانه‌ها است. در این دوره خیابان‌های متعدد و جدیدی در شهر اصفهان احداث شده و کوچه‌های باریک محله‌های قدیمی شهر تعریض و نوسازی شده است. محورهای چهارباغ پائین، حافظ و سپه از جمله خیابان‌های احداث شده در مرکز شهر اصفهان در این دوره هستند. بدنه این خیابان‌ها بخش اصلی کالبد آن‌ها را تشکیل می‌دهد و در حقیقت بدنه خیابان فضای خیابان را مشخص می‌کند(جابری انصاری، ۱۳۲۱). گروه دانشجویان اعزامی بازگشته از خارج کشور، متأثر از ترکیب فضای شهری اروپایی در سال ۱۳۱۸" قانون آئین‌نامه پیش‌آمدگی در گذرگاه‌ها "را پایه‌گذاری و تصویب کردند. با اجرای این قانون ساختمان‌های مشرف به بدنه خیابان با اعمال این ضوابط، بر سیمای خود نقاب تجدد زدند(حبیبی، ۱۴۰۰). عرصه‌بندی و محصوریت فضای مسکونی در خانه‌های سنّتی شهر اصفهان در این گونه از مسکن دچار تغییر گردید و فضای زیست با تراس‌های رو به‌گذر و همجواری با کاربری تجاری در طراز پایینی خود از حریم‌های خصوصی خانه‌های سنّتی فاصله گرفت(تصویر۳).

تصویر۳. بدنه خیابان حافظ، اصفهان. طبقه همکف کاربری تجاری و طبقه بالا فضای مسکونی است.

۲-۶محله‌های مسکونی جدید التأسیس و افزایش قیمت زمین در شهر اصفهان

افزایش جمعیّت شهر و نیاز روز افزون به مسکن، کاهش مساحت واحدهای مسکونی همجوار خیابان را در پی داشت(تصویر۴). به علاوه ایجاد خدمات شهری در دسترس در محله‌های جدید شهر باعث رونق اقتصادی و تجاری بیشتر در محدوده شهر شد و رقابت اقشار مختلف جامعه جهت خرید ملک و متعاقب آن افزایش قیمت زمین را در پی داشت. از این زمان است که در شهرهایی مانند اصفهان به ملک و مسکن به عنوان کالای سرمایه‌ای توجّه می‌شود و قیمت آن روز به روز افزایش می‌یابد. این عوامل، علت کوچک شدن واحدهای مسکونی

در دوره پهلوی اوّل است. از این پس برخی خانه‌ها با ساخت دیوار جداکننده، به دو نیمه تقسیم شده‌اند و در اختیار دو خانواده قرار گرفته‌اند و بعضی نیز شامل خانه‌هایی که در اواخر دوره پهلوی اوّل ساخته شده‌اند و از ابتدا با مساحت کمتر و در یک طرف حیاط سازمان یافته‌اند(تصویر۵). بنابراین خانه‌ها نسبت به دوره‌های قبل کوچک‌تر شده که این خود بر کمرنگ شدن فضاهای جنسیّتی دلالت دارد.

سند ب- قانون توسعه و احداث خیابان ها

تصویر۴.قانون توسعه معابر و کاهش مساحت پلاک‌های مسکونی اطراف خیابان‌های جدید(حسینی،۱۳۹۴)

تصویر۵.راست:خانه قاضی با ساخت در یک جبهه حیاط، چپ: خانه استواری و تفکیک خانه برای دو خانوار

۳-۶خانه‌های چندخانواری با حیاط مشترک-خانه خصوصی تک خانوار برای خانواده هسته‌ای

در دهه ۱۳۴۰ دگرگونی در چندین لایه در شهر اصفهان رخ داده بود. تصمیمات دولتی برای صنعتی‌سازی منجر به تجمع کارخانه‌های مدرن، از سیمان گرفته تا گچ و پارچه، در حاشیه‌های جنوبی شهر شده بود. کارخانه‌ها نیاز جدیدی داشتند که هرگز در اشکال سنّتی تولید وجود نداشت؛ کارگر صنعتی. این تقاضا باعث هجوم آرام و در عین حال فراگیر جمعیت به بافت شهری شده بود. مهاجرت نیروی کار از حومه روستاها برای جستجوی کیفیت بهتر زندگی انجام می‌شد (بیات، ۱۳۹۹). این افزایش جمعیّت منجر به تولّد شکل جدیدی از سکونت شد، خانه با حیاط مشترک. این خانه‌ها در اصفهان دارای ساختاری بسته و هسته‌ای بود که از تعدادی اتاق تشکیل می‌شد که در اطراف یک حیاط مرکزی چیده شده بودند. هر خانواده یک واحد مسکونی را اشغال می‌کرد و اعضا به‌طور کامل از طریق روابط خویشاوندی به یکدیگر متصل بودند. این خانه برای چندین دهه با چنین خانواده‌ای باقی می‌ماند و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شد. بنابراین فضای بسته و دوستانه حیاط که زمانی به عنوان فضای نهایی حریم خصوصی عمل می‌کرد، اکنون به گردابی مدنی تبدیل شده بود و نبض قلمرو داخلی آن اکنون با تب‌وتاب تحوّلات سیاسی شهر هماهنگ شده بود. معماری خانه باعث می‌شد تا زندگی کارگران در هم تنیده شود. در این زمینه، زنان خانواده ناگزیر از شخصی‌ترین جنبه‌های زندگی یکدیگر آگاه بودند. این آگاهی مشترک نوعی خواهرخواندگی بین افرادی ایجاد می‌کرد که در خارج از این موقعیت با یکدیگر غریبه بودند (معافی، ۲۰۱۹).

تصویر۶.برای زنان حیاط‌های مشترک، شامل کار مولد و زندگی می‌شد. تغییرات جزئی در معماری خانه‌ها ایجاد شد؛ مثلاً گوشه‌ای از حیاط را تنور سفالی اشغال می‌کرد تا از پخت نان محله درآمد کسب کنند. حوض برای شستن ملحفه‌ها و لباس‌های محله‌های طبقه بالا در ازای معادل چند ریال استفاده می شد (معافی، ۲۰۱۹).

از این پس بود که بسیاری از خانواده‌های طبقهٔ متوسط و بالا، خانه‌های سنّتی با خانوادهٔ گسترده را به نفع خانوادهٔ کوچک‌تر ترک کردند. زندگی خانوادگی که در گذشته به‌صورت گسترده در جوامع سنّتی ادامه داشت تحت‌تأثیر زندگی صنعتی شهری دستخوش تغییر شد. در این دوران خانواده‌ای پدید آمد، مرکب از پدر، مادر و تعدادی فرزند که خانوادهٔ هسته‌ای نامیده می‌شد و از سبک زندگی و الگوی مسکن متفاوت از خانوادهٔ گسترده برخوردار گشت.

تصویر۷.نخستین نمونه خانه‌ها برای سکونت یک خانواده هسته‌ای(۱۳۳۹).(Moafi, 2019)

٤-۶شهرک‌سازی و آپارتمان‌نشینی

همزمان با رسیدگی به معضل خانه و ساخت‌وساز انبوه، اصلاحات ارضی دولت، مهاجرت گستردهٔ روستاییان و اصلاحات آموزشی، یک طبقهٔ اجتماعی متوسط و همگن به وجود آمد که اکثر آن‌ها در مؤسسات دولتی به کار گرفته شدند. هدف اصلی از ظهور این طبقهٔ متوسط، جلوگیری از بی‌نظمی و ساخت یک جامعهٔ مدرن بود. نهادهای جدید، نظیر شرکت‌های راه‌آهن، نفت، شیلات و... برای جذب نیروی کار لازم، ساخت خانه‌های سازمانی ارزان‌قیمت را که به‌طور رایگان در اختیار کارکنان قرار می‌گرفت، آغاز کردند.

تصویر۸. چگونگی حضور خانواده‌های غیر ایرانی در شهر اصفهان با الگوی سبک زندگی غربی–منازل سازمانی نیروی هوایی خانه اصفهان–تصاویر مربوط به زمان ساخت و بهره‌برداری از خانه‌های سازمانی نیروی‌هوایی خانه اصفهان است. در ابتدا آمریکایی‌ها در آن‌ها ساکن بودند.(کارل هولمبرگ)

دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ه.ش را باید دوران اوج تهیه طرح‌های مجموعه‌های مسکونی نام نهاد. این‌گونه اقدامات از لحاظ کمی و کیفی با تکیه بر دیدگاه‌های جریان معماری مدرن در ایران شکل می‌گرفت؛ آریاشهر نیز حاصل دیدگاه‌های آرمانی معماری و شهرسازی دوران مدرن

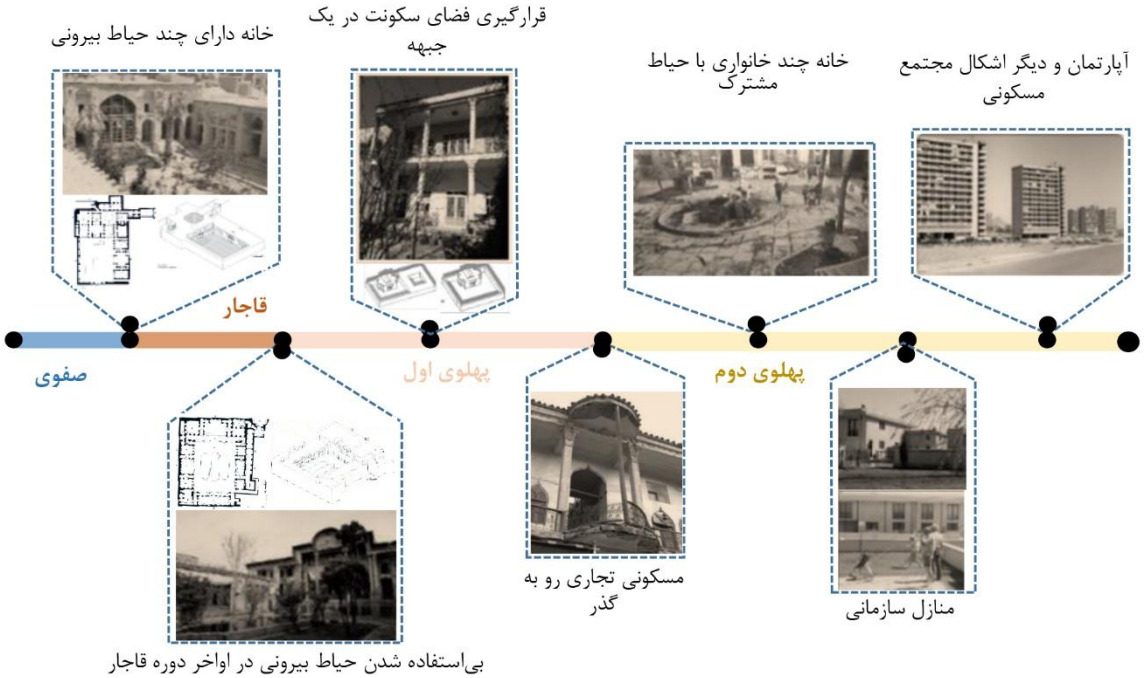
در ایران است(حبیبی و هورکاد،۱۳۸۴: ۱۲)(تصویر۶). در حاشیه جنوبی شهر که کارخانه‌ها در آن مستقر بودند، یک شهرک متشکل از دویست مجتمع مسکونی برای اسکان کارگران به همراه یک مرکز تفریحی و بیمارستانی ۳۰۰ تختخوابی برای استانداردسازی جنبه‌های بهداشتی زندگی کارگران ساخته شد. از طریق این مداخلات، مدل جدیدی از سکونت ایجاد شد. در حالی‌که خانه‌های سنّتی برای خانواده‌های هسته‌ای با سرپرست مرد طراحی شده بودند، آپارتمان‌ها ساختارهای خانگی انعطاف‌پذیرتری را ایجاد می‌کردند: برخی از واحدها آشپزخانه نداشتند، و واحدهای خانوادگی دو اتاق یکسان داشتند، بدون سلسله‌مراتب یا مبلمان. در عمل و در بسیاری از موارد ساکنان مجتمع‌های جدید بیش از گذشته در درون خانه‌ها محبوس شدند. در آپارتمان‌های جدید، همه چیز در دیدرس عابران و همسایگان بود، اتفاقی که به تداوم خلوت‌گزینی و انزوای زنان منجر شد، چرا که غریبه‌ها می‌توانستند خانه‌هایشان را ببینند.

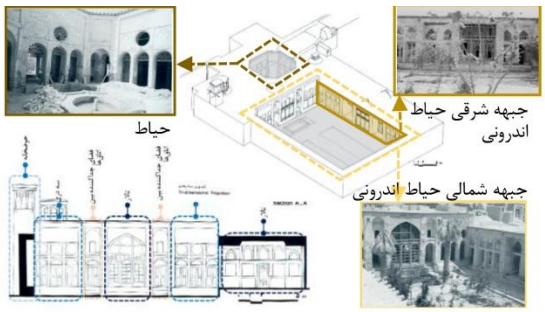
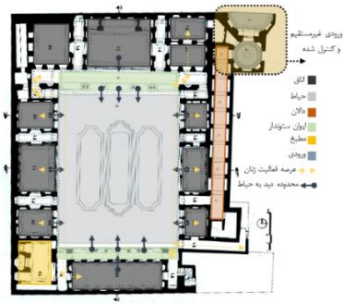
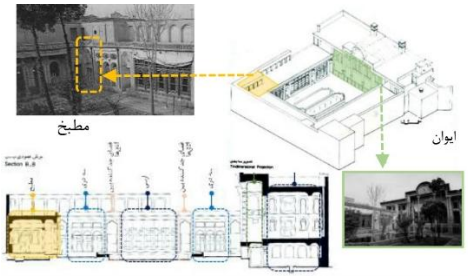
تصویر۹.برج‌های آریاشهر در حوزه خالی از سکنه اصفهان قرار داشتند و با دامنه‌ای از تپه‌های بایر احاطه شده بودند (میرمیران،۱۳۵۴).

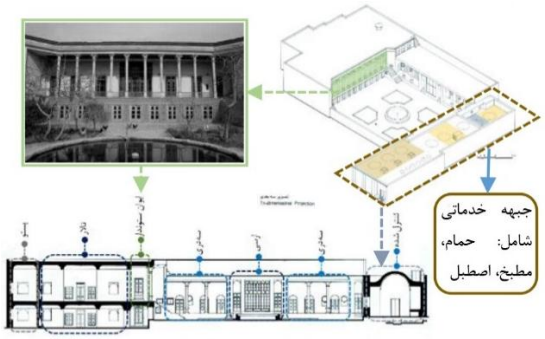
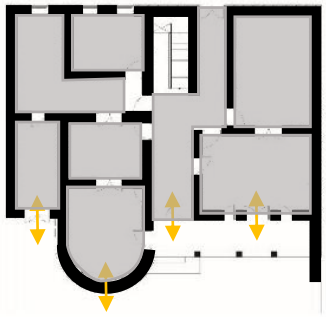
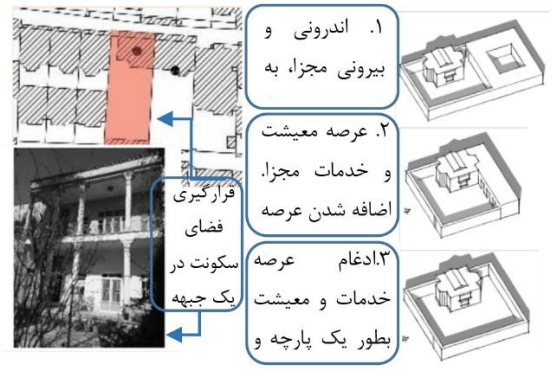
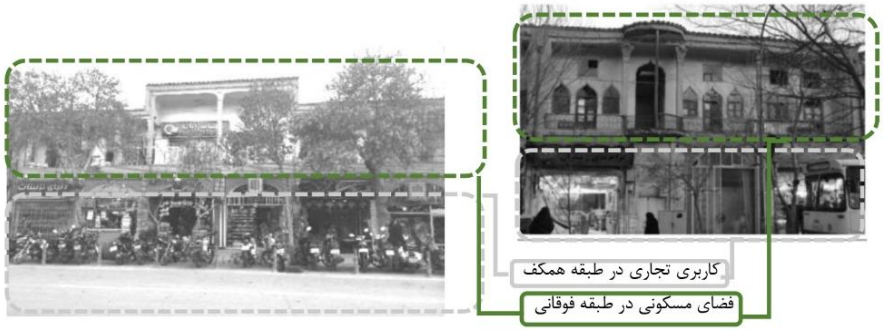
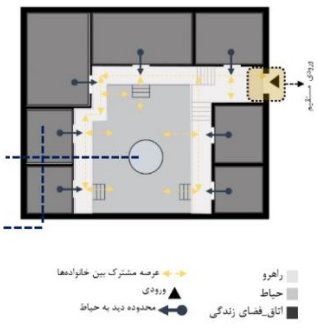
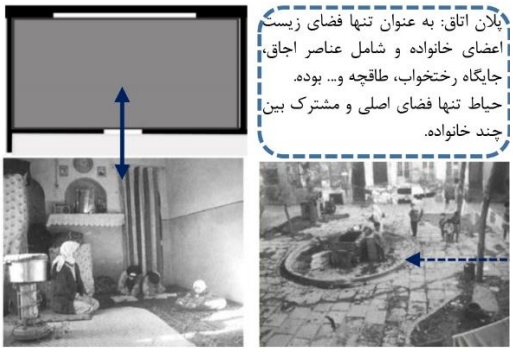
این چیدمان فضایی جدید با شکل جدیدی از اشغال همراه شد؛ یک خانواده هسته‌ای متشکل از کارگر، همسرش و دو تا چهار فرزند. در حالی که در خانه‌های حیاط مشترک، هر اتاق به طور مداوم از روز تا شب برای انجام فعالیت‌های طیف وسیعی از پخت و پز تا خواب مورد استفاده بود؛ در ترکیبات مدرن اتاق‌ها طبق فعالیت‌های ثابت و مشخصی مبله می‌شدند. هال که سالن ورودی بود، جای فضای بیرونی خانه‌های حیاط‌دار قدیمی را گرفت. اتاق‌های خواب، ورودی، آشپزخانه و سرویس‌های بهداشتی در اطراف هال خانه قرارگرفتند. در بعضی از خانه‌ها قسمت ورودی خانه به طور کامل حذف شد تا فضای بیشتری در خود خانه باقی بماند. در نمودار۴ به اشکال جدید خانه متأثر از تغییرات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی و در جدول۲ به بررسی جنسیّت‌پذیری در آن‌ها پرداخته می‌شود.

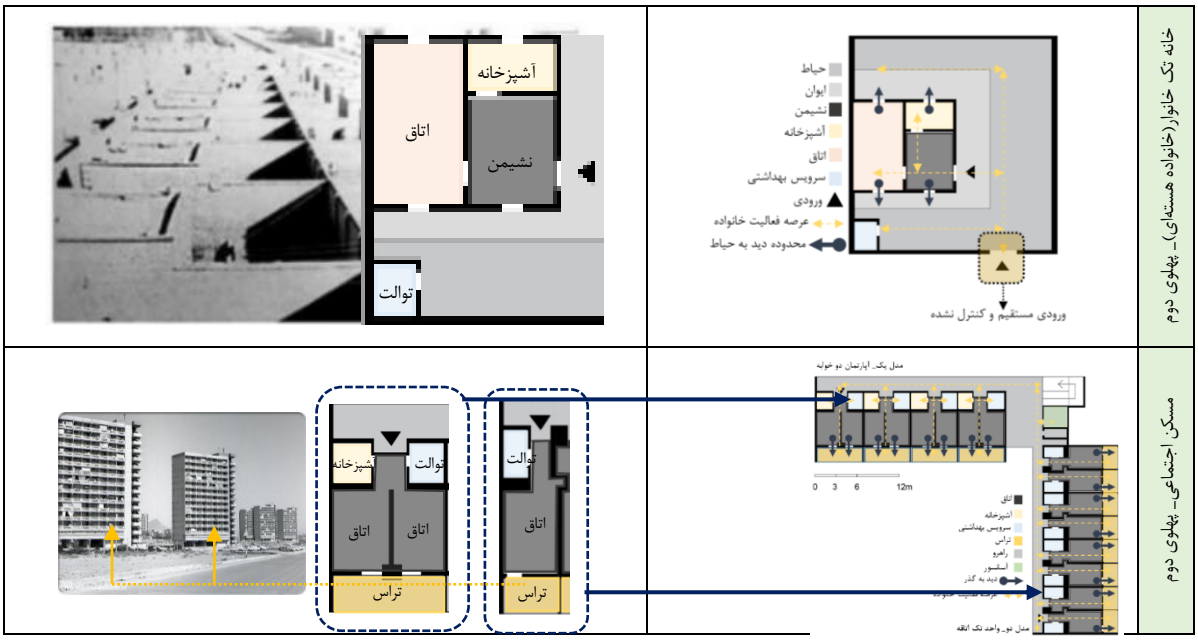
نمودار۴. تحوّل شکل خانه از دوران صفوی تا پایان دوره پهلوی دوم

جدول۲. سیر تحوّل عرصه‌بندی خانه در دوره پهلوی نسبت به دوره‌های تاریخی صفوی و قاجار

دوره	پلان	عرصه بندی بر اساس جنسیت فضا
خانه حیاط مرکزی- صفوی و قاجار		
خانه حیاط مرکزی- اواخر قاجار		

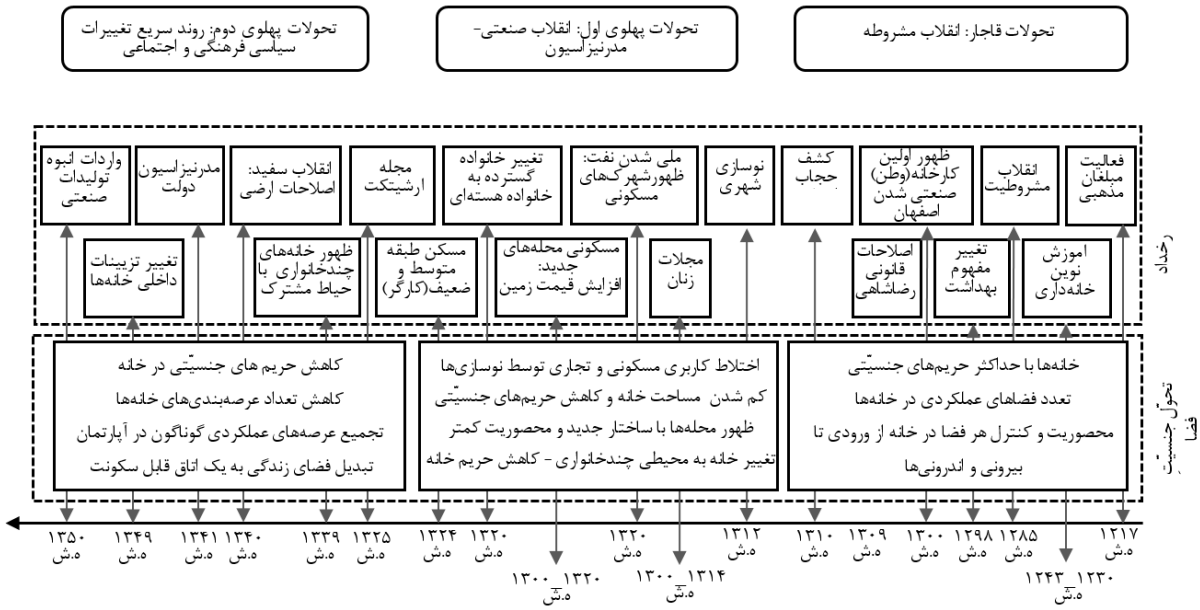
خانه با سبک سنتی- پهلوی اول		
یک طرفه و یک جبهه حیاط- پهلوی اوّل		
خانه مسکونی-تجاری رو به گذر- پهلوی اوّل		
خانه چند خانواری با حیاط مشترک- پهلوی دوم		

۵- بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که جنسیّتِ فضاها در دوره پهلوی با دوره‌های سنّتی قبل از خود در شهر اصفهان بسیار متفاوت بوده است. نهضت مشروطه، زمینه‌های اصلاحات بسیاری از رویکردهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوره پهلوی اوّل را فراهم کرد. انقلاب صنعتی و گسترش مظاهر تکنولوژیک آن در کشور؛ مانند احداث کارخانه‌ها، ورود و استفاده گسترده از اتومبیل، واردات محصولات صنعتی خانگی به کشور(وسایل گرمایشی، آشپزخانه‌ای و...) دستاوردی جز افزایش جمعیت شهرها، تغییر در کالبد شهرها جهت تردد اتومبیل و تغییر فرهنگ مصرفی نداشت. تحوّل در نظام اجتماعی و نحوه زیست ایرانیان تحت تاثیر عوامل عنوان‌شده به وقوع پیوست. بنابراین این شرایط به ایجاد نوعی مرز نرم بین دو حوزه عمومی و خصوصی زندگی منجر شد و در نتیجه امکان حضور زنان در حوزه عمومی را بیش از پیش از فراهم کرد. در عرصه زیست خصوصی نیز با کاهش حریم‌های فیزیکی و کاهش عرصه‌بندی در سازمان‌دهی خانه‌ها باعث تحوّل رابطه‌ی جنسیّت و فضا شد؛ ساختار فضاهای مسکونی در دوره صفوی و تا حدودی دوره قاجار دارای درون‌گرایی و محصوریت بوده و هرچه به پایان دوره پهلوی نزدیک می‌شویم، از میزان آن کم می‌گردد و نشانه‌هایی از برون‌گرایی نمایان می‌شود. این تغییرات تا حدی پیش می‌رود که در اواخر دوره پهلوی دوم در شهرهای بزرگی همچون اصفهان دگرگونی فضاهای جنسیّتی را در ظهور مجموعه‌های طبقاتی و آپارتمانی مانند آریاشهر شاهد هستیم. بدین‌ترتیب می‌توان نتیجه گرفت دگرگونی نقش‌های جنسیّتی و جنسیّت‌پذیری فضای خانه‌ها در شهر اصفهان همزمان با ظهور مدرنیسم و به تقلید از سبک‌های زندگی غربی تجلّی یافت که در دوره پهلوی دوم به دلایل گوناگون فرهنگی مانند آموزش شیوه‌های خانه‌داری، عوامل اقتصادی همچون افزایش قیمت زمین و تغییر سیاست‌های شهرسازی؛ نوسازی‌های شهری و کاهش مساحت خانه‌ها گسترش یافت. در بیان تحوّلات قرن اخیر، اگرچه بیشتر به دوران پهلوی اول و تا حدودی پهلوی دوم پرداخته شد، باید در نظر داشت که مجموعه عوامل مؤثر بر تحولات زندگی خانوادگی یا فرهنگ خانه، دهه‌ها پیش از شروع قرن حاضر آغاز و نمود کالبدی آن بعد از حدود یک قرن مشاهده شد. حضور متخصصان غربی، جابه‌جایی جمعیتی، آموزش اصول نوین خانه‌داری به زنان، گسترش فرهنگ مصرف به جای تولید، ظهور تزیینات و مبلمان جدید در خانه‌های ایرانی و تخریب گستردهٔ خانه‌های سنّتی، تمایل به زندگی در خانوادهٔ هسته‌ای، ظهور طبقهٔ متوسط، اعمال سیاست‌های نوسازی شهری از جمله عوامل فرهنگی است که بر کالبد شهری و معماری خانه تأثیر گذاشت. نمودار۵ به شکل دقیق‌تر تأثیر رخدادهای سیاسی، فرهنگی و اقتصادی بر جنسیّتِ فضا در دوره پهلوی اوّل و دوم نسبت به دوره‌های قبل و تحوّلات مربوطه در این زمینه را معرفی می‌کند.

نمودار۵-عوامل دگرگونی تحوّلات در معماری مسکونی دوره پهلوی باتوجّه به نقش زنان

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

مشارکت نویسندگان

مقاله محصول مشارکت مشترک نویسندگان است.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

ابراهیمی، غلامرضا؛سلطان‌زاده،حسین و کرامتی، غزل(۱۳۹۶). *بازتاب فرهنگ غرب در تحوّل سبک زندگی و معماری خانه‌های اواخر قاجار شهر همدان*،باغ نظر.۱۴.(۲۹)-۳۸.

ارمغان،مریم؛ سلطان‌زاده، حسین(۱۳۹۲). *معماری و فرهنگ در خانه‌های اعیانی تهران در دوره قاجار*. پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران؛ (۵۰).۱-۲۹.

بسکی، سهیلا.(۱۳۷۵).*مسکن غیررسمی*.فصلنامهٔ مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری آبادی ویژه خانه. ۲۳.

بهرامی برومند،مرضیه.(۱۳۹۶).*دیگری در اندرونی: پیش‌درآمدی بر موضوع بازنمایی جنسیت در فضای معماری*.نشر تیسا.

بهشتی، سید محمد.(۱۳۹۵).*خانه (از آغاز پهلوی اول تا دههٔ چهل شمسی)*.دوفصلنامه مطالعات معماری ایران(۱۰): ۲۲۹-۲۴۲.

جابری انصاری، محمدحسن.(۱۳۲۱).*تاریخ اصفهان و ری و همه جهان*، اصفهان.

حبیبی ، سید محسن.(۱۴۰۰).*از شار تا شهر: تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن: تفکر و تاثر*.تهران: دانشگاه تهران.

حبیبی، سید محسن و هورکاد، برنارد.(۱۳۸۴).*اطلس کلانشهرتهران*، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، تهران.

حسینی،آذرافروز.(۱۳۹۴).*عوامل مؤثر بر سیر تغییرات معماری خانه‌های اصفهان در دوره پهلوی اول* "گامی در شناخت معماری مسکونی و مطالعه ویژگی‌های طراحی."پایان‌نامه کارشناسی ارشد معماری دانشگاه هنر اصفهان.

سلطان‌زاده، حسین.(۱۳۹۶).*خانه در فرهنگ ایرانی.مفاهیم و بعضی از کاربردها*. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی،چاپ اوّل.

شریفی‌ساعی،محمد حسین؛آزاد ارمکی،تقی.(۱۴۰۰).*زنان در عصر پدرسالاری؛روایت زنان از وضعیت اجتماعی و فرهنگی زنان در دوره‌ی قاجار*. جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر۳(۲)-۱۰۲-۱۲۲.

صدوقیان‌زاده، مینوش. (۱۳۸۴). *ساختار جنسیّت و فضا، تأملی در معماری ایران*. معماری و شهرسازی،شماره۸۲-۸۳،صص.۷-۱۳.

طالبی، حامد، عیسی حجّت، و محمد فرضیان.(۱۳۹۳).*بررسی نقش حکومت، مردم و معماران در پیدایش کوی‌های مسکونی کوتاه‌مرتبهٔ تهران در دورهٔ پهلوی دوم*.نشریه هنرهای زیبا -معماری و شهرسازی ۱۹(۱): ۲۳-۳۲.

بزمی، شیوا؛ سلطان‌زاده، حسین؛ قاسمی سیچانی، مریم (۱۴۰۵). تبیین نقش تحوّلات اجتماعی بر دگرگونی معماری مسکونی دوره پهلوی در اصفهان با توجّه به نقش. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۸ (۳)، ۵۱-۷۰.

عزیزپوران،زهرا؛مرادی،علیرضا.(۱۴۰۰). *تبیین جامعه‌شناختی نسبت بین هویّت فرنگی و مصرف فرهنگی(زنان جوان شاهین‌شهر)*. جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر.۳(۴).۱۱۰-۱۳۶.
غروی الخوانساری، مریم.(۱۳۸۸).*انعطاف‌پذیری اثر معماری: ریشه‌ها و آسیب‌ها در دوران معاصر*. نشریه هنرهای زیبا -معماری و شهرسازی(۴۰): ۸۱-۹۰.
فاضلی، نعمت‌الله.(۱۳۸۶).*مدرنیته و مسکن رویکردی مردم‌نگارانه به مفهوم خانه، سبک زندگی روستایی و تحولات امروزی آن*. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ۱(۱) : ۲۵-۶۳
کریمی، پاملا.(۱۴۰۰).*زندگی خانگی و فرهنگ مصرفی در ایران(انقلاب‌های داخلی در عصر مدرن)*.ترجمه زهرا طاهری. تهران:شیرازه.
کیانی، مصطفی.(۱۳۹۳).*معماری دورهٔ پهلوی اوّل*.تهران:مؤسسهٔ مطالعات تاریخ معاصر ایران.
محمّدی،فاطمه؛پوستین‌چی،زهره و متقی، ابراهیم.(۱۴۰۲). *بررسی رابطه تعارض‌های هویّتی و زیست سیاسی زنان در ایران*. جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر.۵(۱).۱۴۷-۱۷۰.
ورمقانی، حسنا.(۱۳۹۴).*رابطه‌ی جنسیت و فضا در واحدهای مسکونی دوره‌ی قاجار(خانه‌های شهری گیلان و مازندران)*.پایان‌نامه دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران.

References

Angkat, M., Katimin, and Nur, A. (2019). **Construction of Religious Identity in Pakpak Culture Community in Dairi District**. Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal) Vol 2 (4): 487-494.

Johnston, L. (2015). **Sexuality and Space**. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, Second Edition: 808–812.

Karimi, Z. P. (2009). ***Transitions in Domestic Architecture and Home Culture in Twentieth Centry Iran***. PhD Thesies, History and Theory of Architecture, The Massachusetts Institute of Thechnology.

Moafi, S. (2019, August 14). ***Parable of Mehr: Gender and Domestic Space in Iran's Largest Housing Project***. Ajam Media Collective. Retrieved from: https://ajammc.com/2019/08/14/gender-domestic-space-iran-mehr.

Varmaghani, H., & Soltanzadeh, H.(2016). **Gender and Space: Public and Private Realms in Qajar Era**, Iran. LAP LAMBERT Academic Publishing.

Wayan, K.Y., and Nyoman, S. (2020). **Women and Cultural Patriarchy in Politics**. Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal) Vol 3 (3): 2158-2164.